

EGY HÍRES KONCEPCIÓS PER: KI ÖLTE MEG WALLEMBERGET? *

A FAMOUS SHOW TRIAL: WHO KILLED WALLEMBERG?

Lehotay Veronika** – Varga Réka***

„Tekintse Ön ezt az ügyet, mint egy véletlen balesetet. Mintha valakinek véletlenül a fejére esik egy tégl. Most ez a tégl nagyon magasról és messziről jött, Moszkvából.”
(Szabó Károly visszaemlékezése)¹

Abstract

In this article, we examine the show trial against Raoul Wallenberg's supposed killers. In the first part of our research work, we present Raoul Wallenberg's and his helper's lives. In the second chapter, we listed his numerous activity for the Jews in 1944 in Hungary, including the difficulties during the Szálasi government. In the third part of this research, we analysed Raoul Wallenberg's disappearance and enumerated the possible reasons. In the fourth part of the study, we presented what exactly the show trial is. The show trial means frame-up charges, a lawsuit with false witnesses. In this part, we demonstrated the show trial against Wallenberg's supposed killers, too. In the closing remarks, we summarized the Wallenberg case and presented our opinion about it.

Keywords: show trial, frame-up, soviet, Jews, Swedish, legal history, Wallenberg

Kulcsszavak: koncepció per, koholt vád, szovjetek, zsidók, svédek, jogtörténet, Wallenberg

1. Bevezető gondolatok

A tanulmány elején idézett visszaemlékezés Szabó Károly műszerésztől származik. Szabó Károly 1953 tavaszán nyomtalanul eltűnt a munkahelyéről, családja semmiféle információt nem kapott róla. Ő volt annak a három embernek az egyike, akit Raoul Wallenberg svéd diplomatával utoljára látták, mielőtt a szovjet főhadiszállásra ment volna, hogy ott a gettó

* Jelen tanulmány alapját képező írás, – amelyet a bíráló bizottság elismerő oklevélben és könyvjutalomban részesített, – az Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem és a Wallenberg Egyesület által 2021-ben meghirdetett Ember Mária emlékére és életművének tanulmányozására kiírt pályázatra készült.

** Dr. Lehotay Veronika, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Jogtörténeti Tanszék, joglehot@uni-miskolc.hu.

*** Varga Réka, másodéves, nappali tagozatos joghallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, vreaka0308@gmail.com.

¹ SZABÓ Tamás (szerk.): *Wallenberg svéd diplomata meggyilkolása. Koncepció per 1953-ban*, Budapest–München, 2011. <http://mek.oszk.hu/09600/09621/pdf/wallenberg.pdf> (letöltés ideje: 2022.08.23.).

élelmzéséről tárgyaljon. Szabó Károly volt egyike azoknak az embereknek, akiket 1953-ban Wallenberg meggyilkolásának (koholt) vádjával őrizetbe vettek.

Tanulmányunk témája a Raoul Wallenberg halálával kapcsolatos *koncepció per* bemutatása, amelyet nem vizsgálhatunk Wallenberg életének és munkásságának, a zsidó emberekért tett céltudatos cselekedeteinek a bemutatása nélkül. Azért választottuk tanulmányunk témájának Raoul Wallenberg, mivel emberfeletti küzdelmei, hősies tettei ellenére kevesen ismerik, és kevés figyelmet fordítanak rá a történelem ismertetése során. Másrészt története a jogtörténethez is szorosan kapcsolódik, hiszen több embert ártatlanul vádoltak meg a meggyilkolásával az 1953-ban megszervezett kirakat per során.

Wallenberg halálának körülményei máig vitatottak: „*Wallenberg eltűnését a legújabb kutatások a Katyn-i (!) erdőben elkövetett szovjet tömeggyilkossággal, a mintegy 14 000 lengyel tiszt barbár lemészárlásával hozzák kapcsolatba. 1944. novemberében ugyanis lengyel emigránsok Wallenbergnek adták át megőrzésre a Katyn-i vérengzéssel kapcsolatos titkos lengyel iratokat. Wallenberg tehát minden bizonnyal túl sokat tudott erről a sötét ügyről és valószínűleg ezért kellett őt elhallgattatni, s vele együtt mindazokat, akiknek Wallenberg beszélhetett, esetleg dokumentumokat mutathatott ezzel kapcsolatban.*”²

Orosz jelentések arról tudósítanak, hogy 1947. július 17-én kivégezték őt, azonban földi maradványai soha nem kerültek elő. A hivatalos jelentés így szólt: „*Szigorúan titkos! A Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma Főparancsnokának V. Sz. Abakumov elvtársnak Jelentés Jelentem, hogy az Ön által jól ismert Valenberg nevű fogoly ma éjszaka cellájában váratlanul elhunyt, feltehetően szívroham következtében. Az Öntől kapott utasítás értelmében, mely szerint személyesen kell gondját viselnem Vallenbergnek, kérem utasítását arra vonatkozólag, kit bízunk meg a halál okának megállapítását célzó boncolással. A börtön egészségügyi szolgálatának vezetője Szmolcov orvos-ezredes.*”³

Több koncepció perre – köztük a Wallenberg feltételezett gyilkosai ellen indult eljárásra is – Ember Mária⁴ munkássága nyomán nyerhetünk belátást *Ránk akarták kenni* című könyve által.⁵ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában „Péter ügy” címen lehet megtalálni az ügy dokumentumait.⁶

² MESTER Attila: Katyn és a Wallenberg-ügy, *Hajdúsági Tükör* 2016/2, 9.

³ EMBER Mária: *Wallenberg elrablása*. Idézi: SZABÓ: Wallenberg svéd diplomata...

⁴ Ember Mária magyar író, újságíró, műkritikus, műfordító, történész, kutató. Nevezetes mottója, hogy „*ő nem a zsidó sors, hanem a magyar történelem elbeszélésére vállalkozott.*” 1991-ig a Magyar Nemzet olvasószerkesztőjeként dolgozott. Az 1980-as évek vége felé az 1953-as Wallenberg koncepció per nyomán kutatásokat kezdett végezni. Szalai Pál, a per egyik áldozata az Egyesült Államokból Budapestre látogatott és felkereste őt. Ezenkívül Ember Mária további kutatást folytatott budapesti és moszkvai levéltárakban. Ezek csak a rendszerváltás után kerülhettek a nyilvánosság elé. Harmincnál több önálló kötetének legismertebbje a *Hajtúkanyar* című regény, a legolvasottabbak viszont alighanem a két Németországba, illetve Bécsbe és Londonba kalauzoló, máig jól használható útikönyvei. Raoul Wallenberg-ről szóló kötetei, írásai pedig megkerülhetetlen történeti alapművek. Petőfi Irodalmi Múzeum – Digitális Irodalmi Akadémia: *Ember Mária*. <https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/ember-maria> (letöltés ideje: 2022.10.10.).

⁵ EMBER Mária: *Ránk akarták kenni*, Héttorony kiadó, Budapest, 1992.

⁶ SZABÓ: Wallenberg svéd diplomata...

2. Ki is volt Raoul Wallenberg?

„Koncentráltunk...az egész követség egy dologra koncentrált. Menteni...megpróbálni emberéleteket menteni.”
(Per Anger)⁷

Raoul Wallenberg Svédország egyik leghíresebb családjának sarja volt. Nemzedékeken keresztül neves bankárok, diplomaták és politikusok kerültek ki ebből a dinasztiából. Raoul Wallenberg 1912. augusztus 4-én született Stockholmban.⁸ Apja tengertiszt volt, aki fia születése előtt rosszindulatú daganat következtében fiatalon elhunyt. Raoul nevelését így apai nagyapja, Gustav Wallenberg vette át, a hagyományok szerint az ifjabb Raoul Wallenberget is bankárnak szánta, ő azonban inkább az építészet és a kereskedelem iránt érdeklődött. Korán hozzászokott az önállósághoz, és nagyapja arra törekedett, hogy nemzetközi szellemben nevelkedjen. Ezekből kifolyólag minden nyáron külföldre küldték, hogy nyelveket tanulhasson; járt Angliában, Franciaországban, Németországban is, tegyük hozzá, hogy mindezen teljesen egyedül vett részt, kísérő nélkül. Az elemi iskolát Stockholmban végezte, majd 9 évesen a Svéd Állami Kísérleti Iskolába került. 1935-ben nagyapja állást szerzett neki egy holland banknál a palesztin Haifában. Itt, Palesztinában került először kapcsolatba Németországból menekült zsidókkal, akiknek a beszámolóit teljesen felkavarták. 1936-ban, Svédországba való visszatérése után a nemzetközi kereskedelemmel kezdett foglalkozni, a Sven Salén és a magyar származású dr. Lauer Kálmán által alapított Közép-európai Kereskedelmi Rt-nél állt munkába. Ez a vállalat a háború ideje alatt közép-európai vöröskeresztes intézményeknek is szállított élelmiszert. Ezáltal Wallenberg érdeklődése a humanitárius munka iránt egyre intenzívebbé vált. Raoul Wallenberg rettenthetetlen ember volt, képzett tárgyaló és szervező. Ráadásul jó színész is volt, egy tehetség, amely segített neki a nácikkal való összecsapásai során. Mondhatni két különböző személyiséggel is rendelkezett. Az egyik a nyugodt, humoros, intellektuális, jószívű ember volt. Az a második Raoul Wallenberg, pedig jelen volt a nácikkal való konfrontációban: Raoul átalakult egy agresszív személlyé, aki az egyik pillanatban még a nácikra kiabál vagy megfenyegeti őket, a másikban pedig hízeleg, illetve megvesztegeti őket, a körülményeknek megfelelően.⁹

Wallenberg budapesti segítője, Langfelder Vilmos volt, aki 1912. április 5-én látta meg a napvilágot. Családja anyagi körülményeiben nem volt panasz, a polgári jólét biztosítva volt számukra. Vilmos mérnöki végzettséget szerzett a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Csendes, intelligens, művelt ember volt. Magyarország német megszállása, és ebből is következtetően a faji törvények miatt a zsidó férfiaknak előírt, fegyver nélküli honvédségi kiegészítő munkaszolgálatra hívták be. Stefánia, Vilmos testvére dr. Simon Gyula ügyvéddel kötött házasságot. A zsidó ügyekbe a svéd kormány beavatkozása, a védlevelek kibocsájtása Langfelder Vilmosnak is kedvezett. Követségi beadványban az özvegy Simon Norbertné bejelentette, hogy tizenhárom magyar állampolgárral, családtagjaival

Raoul Wallenberg
A kép forrása:
<https://encyclopedia.us-hmm.org/content/en/article/raoul-wallenberg-and-the-rescue-of-jews-in-budapest>

⁷ PAPPNÉ NAGYPÁL Judit: *Wallenberg árnyékában. Per Anger: A csendes hős.* <https://stockholm.mfa.gov.hu/assets/12/28/38/2c18449086ed89105de78a709757bbe03fff6f09.pdf> (letöltés: ideje: 2022.08.15.).

⁸ Wallenberg év (2012): *Ember az embertelenségben: Raoul Wallenberg életrajza.* <https://www.wallenberg.hu/hu/raoul-wallenberg/eletrajz.html> (letöltés: ideje: 2022.08.15.).

⁹ Raoul Wallenberg életrajza.

Svédországba akar utazni. A személyek között volt a fia, dr. Simon Gyula, felesége és így Langfelder Vilmos is. Vilmos a feltételezések szerint autóvezetési gyakorlata és német nyelvtudása miatt került be Wallenberg követségi titkárainak legszűkebb körébe. Wallenberg sofőrje lett, s ez a folyamatos deportálások ellen biztonságot nyújtott a számára. A Svéd Királyi Követség nevében Langfelder Vilmosnak védőútlevelet állított ki, amelynek értelmében svéd alattvalónak kellett tekinteni. Ezzel együtt Wallenberg kérte, hogy mentesítsék sofőrjét a sárga csillag viselésétől.¹⁰

3. Wallenberg embermentő tevékenysége

A németek Magyarországra való bevonulásuk után, a deportálással fenyegetett zsidók semleges országoktól próbáltak útleveleket kérni. Így a svéd nagykövetség ideiglenes útleveleket biztosított olyan zsidók számára, akiknek rokonai vagy akár jelentős üzleti kapcsolatuk volt Svédországban. 1944-ben az USA is kérte, hogy a svéd kormány avatkozzon be a Magyarországon történő eseményekbe. Így a svédek elhatározták, hogy segítségnyújtás és információszerzés céljából hazánkba küldenek valakit. Dr. Lauer tanácsát kérték, aki Wallenberget ajánlotta, de őt először nem találták alkalmasnak. Később az amerikai Háborús Menekültek Tanácsának a képviselője is megkereste dr. Lauert, aki ismét Wallenberget ajánlotta. Most már elfogadták a javaslatát, hogy Wallenberget a svéd követség humanitárius attaséjaként Magyarországra küldjék.

Wallenberg a svéd nagykövettől szabad kezet kért magának, hogy ne kelljen velük előzetes egyeztetéseket folytatnia. Tehát – a svéd külügyminiszterrel kötött megállapodás szerint – Wallenberg a mentést bármilyen formában véghez vihette, akár megvesztegetés útján is megkísérelheti az életmentést. A nagykövetség hozzájárult ahhoz, hogy Wallenberg felvegye a kapcsolatot a magyar kormánnyal és a németekkel szemben álló bizalmi emberekkel, akik névsorát a stockholmi angol és amerikai követségesen adták neki át. Engedélye volt arra, hogy a követségen biztosítson menedéket az üldözött zsidóknak, és a mentességhez szükséges okmányokat kiadjon. Horthy kormányzótól kérhetett audienciát, hogy az ő közbenjárását is el tudják nyerni, valamint Sztójay miniszterelnökkel is kapcsolatba kellett lépnie, hogy Wallenbergék hatást tudjanak rá gyakorolni. A megállapodás alapján a király Wallenberget követségi titkárnak nevezte ki. 1944. július 9-én Wallenberg Budapestre érkezett, azonban ekkorra a vidéki gettókba zárt zsidókat már deportálták, és Eichmann már a budapesti zsidóság szállítását is tervezte. Horthy Miklós azonban július elején a svéd király levelének hatására és a nemzetközi nyomásra leállította a deportálásokat.

A genfi Nemzetközi Vöröskereszt-bizottság igazolása, hogy védett házban igazoltan tartózkodik.

A kép forrása:

<https://www.wallenberg.hu/hu/raoul-wallenberg/dokumentumok.html>

¹⁰ SZITA Szabolcs: Langfelder Vilmos, Raoul Wallenberg budapesti segítője. Politika- és családtörténet a 20. századból, *Múltunk – Politikátörténeti folyóirat* 2008/1, 150–177.

Wallenberg nem a hagyományos diplomáciai módszerek alkalmazása mellett döntött, hanem a vesztegetéstől a zsarolással való fenyegetésig szinte bármilyen módszert alkalmazott, hogy az életeket megmenthesse. A svéd követség először megdöbbenve figyelte, később – sikerei miatt – támogatták. Raoul először egy svéd védő-útlevélet tervezett, mely alkalmas lehet a magyar és német hatóságok előtt igazolni, hogy a menlevél tulajdonosa a svéd követség védelmét élvez. Kezdetben 1500 ún. 'Schutzpass' kibocsátására kapta meg az engedélyt, később pedig 4500-ra emelték ennek a számát.¹¹ Wallenberg munkatársai is e menlevél tulajdonosai közül kerültek ki, létszámuk több százra emelkedett, de még így is nehezen tudtak lépést tartani a munkával. Több semleges ország is követte Wallenberget, így védleveleket adtak ki és védett házakat létesítettek a menekültek számára.

A Szálasi-féle hatalomátvétel után Wallenberg munkájában erőfeszítésekre kényszerült, mivel a nyilasok legtöbbször nem vették figyelembe a védettséget igazoló okmányokat. Ezért Wallenberg megnövelte a svéd „védett házak” számát. A svéd zászló Pesten immár több, mint harminc épületen függött, svéd fennhatóság alá tartoztak e házak, ahova lassan 15 000 lakó költözött. A háború vége felé közeledve a körülmények miatt Wallenberg egyszerűsített védlevelet adott ki, amelyen csak az ő aláírása szerepelt. Azonban ezt követően a Szálasi-kormány érvénytelennek nyilvánította az összes védlevelet, de Wallenberg a külügyminiszter feleségének a közbenjárásával elérte a svéd menlevelek újbóli érvényesnek nyilvánítását. Eichmann parancsára zsidó menetek indultak meg gyalog a határ felé, de Wallenberg az ő megsegítésükét is megkísérelte. Munkatársai megpróbálták a vagonokból és menetoszlopokból kiszabadítani a svéd védetteket, ételt és gyógyszert juttatni az embereknek.¹²

1944 végéhez közeledve Wallenberg a követség működését Budáról Pestre helyezte át. A védett zsidók sem a védett házakban, sem a nemzetközi gettóban nem voltak már biztonságban, mivel az ellenőrizhetetlen helyzetben rengeteg nyilas csoport végezte a védett házak kiürítését. Wallenberg és munkatársai azonban igyekeztek minden bejelentésre a lehető leghamarabb a helyszínre menni és kiszabadítani a védettjeiket. 1945 januárjában Wallenberg megtudta, hogy Eichmann mindenkire kiterjedő mészárlást tervez a gettóban, de Wallenberg a vele együttműködő Szalai Pállal elérte, hogy a német parancsnok megakadályozza ezt a mészárlást. A szovjetek két nappal később elérték a két budapesti gettót, így az oda bezsúfolt pesti zsidók megmenekültek. Becslések szerint nevéhez összesen 100.000 zsidó megmentése köthető.¹³

4. Raoul Wallenberg sorsa a német megszállást követően

1944 karácsonya után Wallenberg már fenyegetve kezdte érezni magát. 1945. januárjában Wallenberg utolsó Budapesten töltött napjain Langfelderrel autózott, és a növekvő veszélyben éjszakáit mindig máshol töltötte. Saját felelősségre a főváros pesti oldalán tartózkodott. Wallenberget a túlélés, a szovjet hatósággal való kapcsolatfelvétel hajtotta. Tanúvallomások szerint már korábban át akart menni az oroszokhoz, de csak január 10-én kezdte az újbóli készülődést az orosz csapatokhoz. Újabb úti előkészületeket tett, Szöllösi György, aki segédkezett neki Langfelder Vilmostal együtt, a következőkre emlékezett vissza: *„Elemiszereket csomagoltunk össze, de nagyobb értékű aranyat és ékszert is rejtettünk el egy benzintartályban, mert azokat magával akarta vinni. Arról volt szó, hogy lemegy előbb*

¹¹ Raoul Wallenberg életrajza.

¹² Raoul Wallenberg életrajza.

¹³ Raoul Wallenberg életrajza.

*Debrecenbe, majd azután onnan tovább megy Svédországba jelentéstétel céljából.*¹⁴ Bajusz Lajos csendőr szerint, ő volt az, aki Wallenberg közvetlen védelméért felelt, a titkár és sofőrje hosszabb utazásra készültek, és mindketten nagyon idegesek voltak az utazás előtt. 1945. január 17-én reggel megjelentek a Tátra utca 6. szám alatti svéd követségi kirendeltségén, ahol orosz alezredes volt velük. Wallenberg Budapestről Debrecenbe indult, Újpest irányába, azonban soha nem érkezett meg.¹⁵ Feltételezések szerint erőszakkal őt és sofőrjét, Langfelder Vilmost a Szovjetunióba hurcolták. Azonban a szemtanúk szerint Wallenberg a saját akaratából követte az orosz őrnagyot. Wallenberget és Langfelder a II. Ukrán Fronthoz tartozó Halál a kémekre nevű szovjet kémelhárító szerv vitte el. A szerv egyik tagja, Petrovszkij őrnagy 1945. január 23-án 48 „*letartóztatott ellenséges ügynökről*” tett jelentést. Az iratban megemlíttette a budapesti Svéd Királyi Követség két őrizetbe vett munkatársát is. A kutatók szerint e két megemlíttett tag Wallenberg és Langfelder. Egy parancs szerint, melyet egy bizonyos Kuprijanov írt alá, Wallenberg minden kapcsolatát meg kell szüntetni a külvilággal és tovább kell adni őt. Innentől kezdve Wallenberg a szovjet hadsereg foglya volt. Néhány szemtanú azt állította, hogy Moszkvában az NKVD tartotta őt fogva, majd Langfelderrel együtt a Lubjankába vitték. Langfelder a moszkvai börtönben töltött éveiről keveset tudunk. Néhány szabadult német tiszt tett megemlítést róla az 1950-es években, s az egyik azt is állította, hogy Langfelder Vilmostal volt egy zárkában. Wallenberg sofőrje azt mesélte el neki, hogy először városnézésen vettek részt, s utána szállították őket oda, Lubjankába. Vilmos Wallenberggel együtt először a moszkvai Ljubjankában, később a Lefortovo börtönben raboskodott. Erről is több ember tudott tanúskodni, mint például Horst Kitschmann Wehrmacht-százados.¹⁶

1945. március 8-án szovjet nyomásra a Magyar Rádió bement, hogy Wallenberget a Debrecenbe vezető úton a nyilasok vagy a Gestapo ügynökei meggyilkolták. A bevezetőben idézett orosz jelentés szerint 1947. július 17-én kivégezték és ezzel együtt 1957-ben aztán azt állították, hogy 10 évvel korábban a lubjankai börtönben halt meg. Halálának pontos helye és ideje ismeretlen. Van, aki 1945-re, más 1947-re rakja, de többen, több svéd történész is 1947. július 17-re helyezi halálának dátumát.¹⁷

Az oroszok valószínűleg nem tudták megérteni, hogy Wallenberg, hogyan és miért fektette bele minden energiáját abba, hogy a zsidókat megmentse. Az oroszoknak nem volt ehhez hasonló hozzáállásuk a zsidóság felé, őket nem érintette meg a sorsuk. Ebből adódóan Wallenberg fontosnak tartotta, hogy találkozzon a szovjet parancsnokokkal, hogy elmagyarázza nekik a humanitárius munkáját. A szovjetek nagy valószínűséggel azt hitték, hogy a munkájában van valami hátsó indíték. Azzal is gyanúsították, hogy amerikai ügynök. Ezen kívül az oroszok Wallenberg németekkel való kapcsolataira is nagyon szkeptikusak voltak.

5. A Wallenberg-gyilkosság (?) és az 1953-as koncepció per

Mi is az a koncepció per? A koncepció per koholt vádakkal, hamis tanúkkal lefolytatott büntetőeljárás. Koncepció perekkel már az ókorba is találkozunk, az egyik leghíresebb ezek közül Szókratész pere, akit végül a görög fiatalság megrontása, a görög istenek tagadása miatt

¹⁴ Raoul Wallenberg életrajza.

¹⁵ Raoul Wallenberg életrajza.

¹⁶ Raoul Wallenberg életrajza.

¹⁷ Raoul Wallenberg életrajza.

halálra ítélték.¹⁸ A koncepció perek jellegzetes példája a franciaországi Dreyfus-ügy a 19. században, vagy az 1933-as lipcsei per Németországban, vagy akár a tiszaezlári per az 1880-as évek Magyarországon.¹⁹ Szűkebb értelemben a kifejezést azonban az 1930-as évektől kezdték használni a Szovjetunióban, illetve a népi demokratikus országokban megrendezett politikai perekre.

Pomogyi László megfogalmazása szerint „...*koncepció pernek vagy kirakatpernek mondják a politikai-hatalmi érdekeket szolgáló büntetőeljárást, amelyben a bizonyítékok hamisak vagy meghamisítottak, a vád koholt és többnyire politikai természetű, az ártatlanság vélelmét elvetik, a vádhatóság és a bíróság az előre elhatározott bűnösség kimondása, illetve kiszabása érdekében együtt működik.*”²⁰ Ezeknek az eljárásoknak a célja a társadalom fegyelmezése, megfélemlítése volt. Nem egy-egy aktuális cél megvalósítása érdekében születtek, nem egyedi jogsértések következményei, hanem a terror szerves részei. A perben elhangzott, kicsikart vallomás valóságos elemeiből egy fiktív, konstruált tényállást alakítottak ki. A bűnösség megállapítása csak a vádlott beismerő vallomása alapján történt, mivel az eljárást hitelt érdemlő bizonyítékok beszerzése nélkül folytatták le. A vallomás beszerzése kínzással, zsarolással történt. A per folyamán a jogi fogalmakat politikai fogalmakkal helyettesítették, az anyagi és eljárási szabályokat pedig megsértették. A jogállami alapelvek, habár elvben még léteztek, de a gyakorlatban az alkalmazásukra nem volt lehetőség.²¹

A koncepció perek három típusát különböztette meg a Minisztertanács által 1989-ben létrehozott történész bizottság. Az első az erkölcsileg, jogelméletileg kifogásolható jogszabályok alapján történő eljárásokat, a második az erkölcsileg és jogilag helytelen szakmai-politikai irányítás hatására elbírált ügyeket, a harmadik pedig a hatályos büntető anyagi vagy eljárásjogi szabályok megsértésével lefolytatott eljárásokat. Az utóbbi típus az, amelyek esetén valós tényekből hamis következtetésekre jutottak, valamint, ha valós tények és megfelelő következtetések is rendelkezésre álltak, de kegyetlen, embertelen büntetéseket szabtak ki.²²

A Wallenberg meggyilkolásával kapcsolatos koncepció perrel összefüggő tények és dokumentumok csak az 1990-es években kerültek nyilvánosságra Ember Mária a Magyar Nemzet újságírójának kutatásai nyomán. Wallenberg halálával kapcsolatban tehát koncepció per terveztek 1953 elején Budapesten. A per közvetlen előzményei közé tartozik, hogy 1952 decemberében a Legfelsőbb Bíróság Kádár Jánost életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte, aki 1954-ben szabadult. A letartóztatásában részt vett *Balácsi Béla*, aki 1953-ban őrnagy, majd 1953 végére már ezredesi rangban szolgált. 1947 és 1953 között minden fontos államellenes ügy kivizsgálásában jelentős szerepet játszott.²³ 1953 áprilisában ő lett a Raoul Wallenberg Gyilkosság Vizsgálati Főosztályának a vezetője.

¹⁸ MAJTÉNYI György – MIKÓ Zsuzsanna – SZABÓ Csaba: *Koncepció perek Magyarországon 1945 után*, 2012. https://felsooktatas.oktatoalapok.mnl.gov.hu/koncepcios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/tanulmany?id=1 (letöltés ideje: 2022.08.31.).

¹⁹ POMOGYI László: *Magyar alkotmány-és jogtörténeti kézikönyvtár*, M-érték kiadó, Budapest, 2008, 613.

²⁰ POMOGYI: i.m. 612.

²¹ Lásd részletesen: BÓCZ Endre: A „koncepció per” és az önkény, *Belügyi Szemle* 2016/5, 66–87. http://real.mtak.hu/131994/1/Bocz_2016_5.pdf (letöltés ideje: 2022.09.10.).

²² MAJTÉNYI – MIKÓ – SZABÓ: i.m.

²³ *Balácsi Béla (1921-1975)*: államvédelmi ezredes. Munkácsaládból származott. Három polgárit végzett, tanult szakmája szerszámkészítő. 1942-ben katonai szolgálatra hívták be, ahonnan 1944 októberében megszökött. A Demény Pál által irányított kommunista párt fegyveres ellenálló csoportjának vezetője lett. 1944. december 6-án mint katonaszökevényt letartóztatták. A cellában öngyilkosságot kísérelt meg, ezért katonakórházba szállították, ahonnan 1945. január 2-án megszökött. A szovjet csapatok bevonulásáig bujkált, de már február elején a Politikai Rendészeti Osztály nyomozójaként szolgálatba állt, itt 1947-ig nyomozó beosztásban volt. 1947–1950 között a kémelhárításnál dolgozott. 1956-ban az Államvédelmi Hatóság vizsgálati osztályának vezetője lett. 1953

Az eredeti koncepció szerint Wallenberg gyilkosait az 1944-es Zsidó Tanács tagjai közt, Budapesten kell keresni, nem pedig a Szovjetunióban. Gerő Ernő 1953. március 1-jén Rákosi Mátyásnak írt feljegyzésében a következőket írta: *“A kihallgatások anyagából világos, hogy a két világháború közti Zsidó Tanács tagjai valamennyien Gestapo ügynökök voltak. (...) A tárgyaláson majd ki fog derülni, hogy nem antiszemitizmusért tartóztattuk le őket, hanem mert Gestapo ügynökként a szegény zsidók gyilkosai és amerikai imperialista kémek.”*²⁴ Ebből eredt az a koncepció, hogy Wallenberg gyilkosai az 1944-es Zsidó Tanács tagjai közt keresendők. A koncepció per első részében 1953. január 16-án Dr. Benedek Lászlót, a pesti Izraelita Hitközség kórházának főorvosát, Domonkos Miksát, a hitközség titkárát és Stöckler Lajost, a hitközség elnökét tartóztatták le. Stöckler Lajos a kínzásokba belezavarodott, így élete végéig ápolásra szorult.²⁵

Így a koncepciót újra kellett gondolni és új vádlottakat kellett keresni. Wallenberg Budapesten való tartózkodásának utolsó estéjén 1945. január 12-én a svéd követségen három vacsoravendéget fogadott: Dr. Fleischmann Ottót, Szabó Károlyt és Szalai Pált. Az ezt követő napon, 1945. január 13-án Raoul Wallenberg szovjet fogságba esett.²⁶ Így sor került az új koncepció megalkotására, amely az őrizetbe vett Stöckler Lajos következő vallomása alapján történt: *„Szabó Károly 1945. januárban segédkezett Szalai Pálnak Raoul Wallenberg svéd követségi titkár meggyilkolásában”.*²⁷ A vallomáshoz hozzátartozik, hogy Stöckler Lajos családját 1945. január 8-án Szabó Károly megmentette. 1953-ban pedig megmentőjét gyilkossággal vádolta meg Stöckler. A vallomást követően Szabó Károly 1953. április 8-ai utcai elfogása után nyomtalanul eltűnt, még a családja sem tudott róla semmit több hónapon keresztül. Stöckler 1953 nyarán azonban a terhelő vallomását visszavonta, de a tényleges szabadulásra csak 1953 őszén kerülhetett sor.

Szabó Károly fia így emlékezett vissza: *„Apám Szabó Károly műszerész 1953 tavasszal váratlanul és teljesen nyomtalanul eltűnt, munkahelyére indult, oda nem érkezett meg. Családunk semmiféle felvilágosítást nem kapott róla. November közepén ugyanolyan váratlanul, előzetes bejelentés nélkül került haza. Nem csak az öltönye, de a vastag bőr cipője is szakadozott, széteső darabokban volt. Apám arcán sebhelyek, élete végéig nem gyógyuló forradások. Keveset beszélt a „sajnálatos tévedésből történt” fogságának körülményeiről. Élete végéig megfélemlítették, kísértették a titoktartásra kötelező, hatósági „jó tanácsok,” fenyegetések.”*²⁸

Domonkos István, Domonkos Miksa fia emléképe az apja elhurcolásáról: *„Apámat elhurcolták azzal, hogy csak egy kis meghallgatásra viszik, de pár óra múlva apám nélkül tértek*

áprilisában őrnaggyá, 1953. december végén államvédelmi ezredessé léptették elő. Az 1956-os forradalom kitörését és az ÁVH feloszlását követően vidékre menekült. November 4. után a megtorlás vizsgálati teendőivel foglalkozott. 1957 elejétől a Nagy Imre és társai ellen indítandó per anyagához gyűjtötte a terhelő adatokat és vallomásokat. 1957. június 15-én Tömpe István, a belügyminisztérium első helyettese állásából államtitkok elárulásának vádjával fegyelmi határozattal felfüggesztette. Magyar Életrajzi Lexikon: *Balázs Béla.* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/balazsi-bela-747CB/> (letöltés ideje: 2022.08.31.).

²⁴ TALABOSNÉ LUKÁCS Nikolett: *Az igazság halála – Koncepciók perék, szegényfoltok a magyar történelemben.* <https://ectopolis.hu/tortenelem/az-igazsag-halala-koncepcios-perek-szegenyfoltok-a-magyar-tortenelemben/> (letöltés ideje: 2022.09.09.).

²⁵ Stöckler Lajos csipegyáros volt, aki 1944. július 22-től vett részt a Zsidó Tanács munkájában. Fontos szerepe volt a nyilas uralom idején, amikor már a Zsidó Tanács vezetője lett. SZABÓ: Wallenberg svéd diplomata...

²⁶ 1945 és 1950 között a Pesti Izraelita Hitközség elnöke volt. 1956-ban szabadult, és 1960-ban halt meg Ausztráliában.

²⁷ SZABÓ Tamás: *Történelmi dokumentumok II. rész 2010-2013 (Embermentés 1945. Koncepciók per 1953.),* München–Budapest, 2013, 20. <http://mek.oszk.hu/09400/09414/pdf/tortenelemi2.pdf> (letöltés ideje: 2022.09.09.).

²⁸ SZABÓ: *Történelmi dokumentumok...*, 20.

vissza. Mindent felforgattak, rengeteg iratot elvittek. Ezután hosszú ideig semmi értesítést nem kaptunk, hogy hol van, él-e, részesíthető-e jogi védelemben. [...] Ha jól emlékszem, 1953. november 13-án meglátogattak minket egy átvétel, „beszölt” anyámnak, hogy kérem, „az ön férje most már szabad ember, kiengedtük, de hát egészségileg egy kicsit leromlott az állapota, az István kórházban van, ott megnézhetik”... Hazahoztuk, de arra, hogy megkérdezzük tőle, mi is történt vele, nem volt se időnk, se energiánk. Ebben az állapotában nem is akartunk ezzel próbálkozni. Néhány hét múlva kapott egy szívrohamot, és meghalt. Halála nyilván a börtönben okozott fizikai és lelki sérülések következménye volt.”²⁹ Domonkos Miksa egészsége megromlott, nem sokkal a vizsgálat után meghalt.

A Wallenberg meggyilkosával összefüggő koncepció perben a kihallgatások során Szabó Károly és Stöckler Lajos esetében villamos áramnak a fejbe történő vezetését is igénybe vették, hogy kicsikarják a beismerő vallomást. Stöckler Lajos már augusztus elején visszavonta terhelő vallomását, azonban a szabadlára helyezési határozat csak 1953. szeptember 15-én készült el. Faludy György Pokolbéli víg napjaim³⁰ című regényében az ávós őrnagy beszéde jól jellemzi az 1953 szeptemberi szabadon bocsátások hangulatát: „A Magyar Népköztársaság nevében bocsánatot kérek öntől azért az igazságtalanságért, jogtalanságért és méltatlanságért, melyet el kellett szenvednie. ...figyelmeztetett, hogy a törvény hatévi fegyházbüntetést ír elő, amennyiben rabságunk körülményeiről, helyéről, okairól akár bármit is elárultunk. Azzal a jó tanáccsal szolgálhat, hogy a kérdezősködőket jelentsük fel, közvetlen hozzátartozóinknak pedig mondjuk, hogy tanulmányúton voltunk a Szovjetunióban.”³¹

A vizsgálat, a koncepció per végül eredménytelenül zárult. A kirakatperben fogvatartott személyeket elengedték, az iratokat titkosították. Domonkos Miksa nem élte túl a kínzásokat. A többi fogvatartott betegen, életre szóló sérülésekkel szabadult. A vizsgálat vezetőjét, Balázi Bélát államvédelmi ezredessé léptették elő 1953. december 29-én. Bár 1956-ban az ÁVH-t feloszlatták és menekülnie kellett, azonban a forradalom után visszatért, és közreműködője lett a Nagy Imre és társai ellen indított pernek. Kádárral is szembe fordult, ezért végül 1957-ben elbocsátották az állásából. Ezt követően zöldségárusként dolgozott. Végül 1975-ben öngyilkos lett.³²

6. Záró gondolatok

Mint minden koncepció per, így a Wallenberg eltűnésével összefüggő koncepció per is az elkövetőkön, a rendszeren lévő felelősséget próbálta ártatlan személyekre átruházni. Ezek a törekvések sajnos a legtöbb esetben célba érnek, ezt a rendszert, folyamatot nem lehetett kikerülni, a vége „főcím” minden esetben az ártatlanok bűnösnek való nyilvánítása, megkínzása, beismerő vallomásuk kicsikarása. Wallenberg gyilkosait az előző esti vacsoravendégei és a Zsidó Tanács tagjai között keresték. A szovjetek a Zsidó Tanács tagjait német kémnek hitték, német kémeknek állították be őket, akik a zsidóság haláláért felelősek. Ebből adódóan úgy gondolták, hogy Raoul Wallenberg gyilkosait közülük kell keresni, nem a Szovjetunióban. Véleményünk szerint nehezen érthető, hogy a szovjetek miért fogták el Wallenberget a körültekintőbb vizsgálatok nélkül. Wallenberg az egyre erősödő német nyomás elől keresett menedéket a szovjeteknél, amelyet ők nem tudtak biztosítani a sok félreértett és

²⁹ SZABÓ Tamás: *Történelmi dokumentumok 1945-2011*, München, 2010. <http://mek-oszk.uz.ua/09400/0941%204/pdf/tortenelmi1.pdf> (letöltés ideje: 2022.08.21.).

³⁰ FALUDY György: *Pokolbéli víg napjaim*, Magyar Világ Kiadó, Budapest, 1989.

³¹ SZABÓ: Wallenberg svéd diplomata...

³² Magyar Életrajzi Lexikon: *Balázi Béla*.

feltételezett okok miatt. Úgy véljük, hogy ha jobban megvizsgálták volna Wallenberg munkáját, amiből ki is derül, hogy nem áll olyan kapcsolatban a németekkel, mint amilyenre ők hivatkoznak, a titkárt akár meg is menthették volna és a koncepció perére sem került volna sor. Egyes nézetek szerint Wallenberg 1947 júliusi halálára nincs elegendő bizonyíték. 1947. július 17-e előtt Wallenberget öt alkalommal hallgatták ki, és soha nem ítélték el, a végrehajtott halálos ítéletnek nyoma lenne valahol. Az, hogy esetleg a kihallgatások során elszenvedett bántalmak vagy baleset miatt halt volna meg, valószínűtlennek tűnik (túl fontos fogoly volt, zárkatársai szerint jól bántak vele), bár ez sem zárható ki teljes biztonsággal.³³ A koncepció perre visszatérve a hatóságok több család életét tették tönkre, de sajnos ez nem volt egyedi eset. Ha jobban átvizsgálták volna ezt az ügyet, minden körülményt áttekintettek volna, akkor azok az ártatlan emberek nem ok nélkül szenvedték volna el azt a rengeteg kínzást, börtönbüntetést és az életük sem esett volna szét. Habár mind tudjuk, hogy ez a kor nem a körültekintő vizsgálatokról, és az emberek egyedi ügyeire, jogaira vonatkozó ítéleteiről híres.

Mindezek alapján egyetérthetünk Szilágyi Csaba gondolataival: „*S bár lehet, hogy az orosz hatóságok tudják a választ, és azt esetleg hatvanöt év múlva, amikor már egyetlen túlélője nem lesz az egész történetnek, sem fogják előadni, hiba lenne a kutatást abbahagyni, és a Wallenberg-ügyet lezártnak tekinteni.*”³⁴

³³ SZILÁGYI Csaba: *A Wallenberg ügy*, 2011. (Az összefoglaló Emy Knight *The Truth about Wallenberg* című cikke alapján készült). <http://beszelo.c3.hu/01/09/11wallenberg.html> (letöltés ideje: 2022.10.10.).

³⁴ SZILÁGYI: i.m.